

حقوق کیفری اقتصادی

(ویرایش دوم)

مؤلف

دکتر عباس زاهدی

استاد دانشگاه

انتشارات جنگل

سرشناسه : زراعت، عباس، ۱۳۴۴-
 عنوان و نام پدیدآور : حقوق کیفری اقتصادی / تألیف: عباس زراعت
 وضعیت ویراست : ویراست ۲.
 مشخصات نشر : تهران: جنگل، جاودانه، ۱۳۹۵
 مشخصات ظاهری : ۴۴۸ ص.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۳۱۶-۶۲۵-۷
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیپا
 موضوع : جرایم اقتصادی - ایران
 موضوع : Economic Offences - Iran*
 موضوع : جرایم بازرگانی - ایران
 موضوع : Commercial Crimes - Iran*
 موضوع : حقوق جزا - ایران
 موضوع : Criminal Law - Iran*
 رده‌بندی کنگره : HV۶۷۷۱/۴۰۳۰۵:۱۹
 رده‌بندی دیویی : ۳۶۲/۱۰۸۰۹۰۰۰
 شماره کتابشناسی ملی : ۴۱-۲۵۶

عنوان کتاب: حقوق کیفری اقتصادی / ویرایش دوم

تألیف: دکتر عباس زراعت

ناشر: انتشارات جنگل، جاودانه

ناظر فنی: امین لشکری

نوبت و سال چاپ: اول، ۱۳۹۵

قطع و تیراژ: وزیری، ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۳۵۰۰۰۰ ریال با جلد نفیس

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۱۶-۶۲۵-۷

<http://www.jangal.com>

[email: info@junglepub.org](mailto:info@junglepub.org)

تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۸۲۸۳۰-۹-۶۶۴۸۶۱۱۵

۰۳۱-۳۳۲۰۵۰۶۷-۳۳۲۰۳۸۰۰-۹

«حق چاپ برای ناشر محفوظ است»

فهرست عناوین اصلی

مقدمه و بررسی دوم

بخش اول: قواعد عمومی حقوق کیفری اقتصادی

- ۱- تعریف و ماهیت حقوق کیفری اقتصادی (Droit pénal économique)..... ۳
- ۱-۱- مشکلات تعریف ۴
- ۱-۲- تعریف قانونی ۸
- ۱-۳- تعریف حقوق دانان ۹
- ۱-۴- ملاک‌های تعریف جرم اقتصادی ۱۲
- ۲- مصلحت مورد حمایت جرایم اقتصادی ۱۵
- ۳- نحوه جرم‌انگاری جرایم اقتصادی ۱۹
- ۳-۱- شیوه سنتی ۱۹
- ۳-۲- شیوه تدوین قانون خاص ۲۱
- ۴- رابطه جرایم اقتصادی و جرایم دیگر ۲۳
- ۴-۱- تفاوت جرایم اقتصادی و جرایم عادی ۲۳
- ۴-۲- جرایم اقتصادی و جرایم بازرگانی یا حقوق کیفری اقتصادی و ۲۶
- ۴-۳- رابطه جرایم اقتصادی و جرایم یقه‌سفیدها (White-collar crimes) ۲۹
- ۴-۴- جرایم اقتصادی و جرایم سازمان‌یافته (organized crime) ۳۴
- ۵- تاریخچه جرایم اقتصادی ۳۷
- ۵-۱- دوران قدیمی ۳۷
- ۵-۲- دوران جدید ۳۹
- ۵-۳- در ایران ۴۱
- ۶- تأثیر نظام‌های اقتصادی بر جرم‌انگاری جرایم اقتصادی ۴۳

- ۴۴..... ۱-۶- نظام اقتصادی آزاد (unplanned economy)
- ۴۵..... ۲-۶- نظام اقتصادی سوسیالیستی (planned economy)
- ۴۶..... ۳-۶- نظام اقتصادی مختلط (semi-planned economy)
- ۴۹..... ۷- جرایم اقتصادی از دیدگاه جرم‌شناختی
- ۴۹..... ۱-۷- نظریه روان‌شناختی
- ۵۰..... ۲-۷- نظریه فشار
- ۵۰..... ۳-۷- نظریه‌های محیط اقتصادی
- ۵۱..... ۴-۷- نظریه نظم اجتماعی و نظم فردی
- ۵۱..... ۵-۷- نظریه گایس (Geis)
- ۵۲..... ۶-۷- نظریه فونتان (Fontan)
- ۵۲..... ۷-۷- نظریه کوراکیس (courakis)
- ۵۳..... ۸-۷- نظریه با (BAUER)
- ۵۵..... ۸- ارکان جرایم اقتصادی
- ۵۶..... ۱-۸- رکن قانونی
- ۵۶..... ۱-۱-۸- منابع
- ۶۰..... ۲-۸-۱- عطف به گذشته نشدن قوانین جرایم اقتصادی (محدوده زمانی)
- ۶۲..... ۳-۸-۱- محدوده مکانی قوانین جرایم اقتصادی
- ۶۷..... ۲-۸- رکن مادی (Actus Reus)
- ۶۸..... ۱-۲-۸- رفتار فیزیکی
- ۷۰..... ۲-۲-۸- نتیجه مجرمانه
- ۷۲..... ۳-۲-۸- رابطه سببیت (causation)
- ۷۳..... ۴-۲-۸- شروع در جرایم اقتصادی (Attempt to commit economic crimes)
- ۷۵..... ۵-۲-۸- شرکت و معاونت در جرایم اقتصادی
- ۷۷..... ۳-۸- رکن معنوی
- ۷۹..... ۱-۳-۸- سوءنیت عام
- ۸۲..... ۲-۳-۸- سوءنیت خاص
- ۸۷..... ۳-۳-۸- خطای غیرعمدی در جرایم اقتصادی
- ۹۵..... ۹- سیاست‌های کیفری در قبال مسؤولیت جزائی ناشی از جرایم اقتصادی
- ۹۶..... ۱-۹- سیاست‌های پیشگیرانه
- ۹۷..... ۲-۹- سیاست‌های شکلی

۹۹	۹-۲-۱- اختیارات دادستان در جرایم اقتصادی
۱۰۲	۹-۲-۲- صلاحیت محاکم برای رسیدگی به جرایم اقتصادی
۱۰۷	۹-۲-۳- فردی کردن مجازات‌ها در جرایم اقتصادی

بخش دوم: مصادیق جرایم اقتصادی

۱۲۳	۱- جرم پول‌شویی
۱۲۳	۱-۱- تاریخچه پول‌شویی
۱۲۴	۱-۲- رابطه پول‌شویی و جرایم سازمان‌یافته
۱۲۶	۱-۳- راه‌های پول‌شویی
۱۲۶	۱-۴- انواع پول‌شویی
۱۲۷	۱-۵- تعریف پول‌شویی در مقررات داخلی و خارجی
۱۲۹	۱-۶- اقدامات بین‌المللی در مبارزه با پول‌شویی
۱۳۱	۱-۷- مراحل پول‌شویی
۱۳۱	۱-۷-۱- مرحله مقدماتی یا پیش پول‌شویی (Placement)
۱۳۴	۱-۷-۲- مرحله دوم یا مرحله استتار (Layering)
۱۳۵	۱-۷-۳- مرحله سوم یا مرحله بازگرداندن (Integration stage)
۱۳۶	۱-۸- ارکان جرم پول‌شویی
۱۳۷	۱-۸-۱- رکن قانونی
۱۳۹	۱-۸-۲- رکن مادی
۱۴۷	۱-۸-۳- رکن معنوی
۱۵۲	۱-۹- مجازات جرم پول‌شویی
۱۵۵	۱-۱۰- دادرسی جرم پول‌شویی
۱۶۱	۲- قاچاق
۱۶۱	۲-۱- قواعد عمومی
۱۶۱	۲-۱-۱- قوانین و مقررات مربوطه به قاچاق
۱۶۴	۲-۱-۲- تعریف و ماهیت قاچاق
۱۶۹	۲-۱-۳- مصادیق قاچاق
۱۷۱	۲-۱-۴- علل وقوع قاچاق
۱۷۲	۲-۱-۵- ملاک تشخیص قاچاق
۱۷۵	۲-۱-۶- سیاست کیفری مربوط به قاچاق

۱۷۶	۲-۲- مصادیق قاچاق
۱۷۶	۲-۲-۱- قاچاق گمرکی
۱۷۷	۲-۲-۲- قاچاق کالاهای مجاز، مجاز مشروط یا یارانه‌ای و ارز
۱۷۸	۲-۳- قاچاق کالاهای ممنوع
۱۷۸	۲-۴- قاچاق سازمان‌یافته و حرفه‌ای
۱۷۹	۲-۵- قاچاق اسلحه
۱۸۹	۲-۶- قاچاق مشروبات الکلی
۱۹۵	۲-۷- قاچاق مواد مخدر
۱۹۶	۲-۸- قاچاق مواد دخیانی
۲۰۳	۲-۹- قاچاق دارو
۲۰۴	۲-۱۰- قاچاق چوب
۲۰۸	۲-۱۱- قاچاق بیسه و شانه‌ها
۲۱۰	۲-۱۲- قاچاق حیوانات
۲۱۲	۲-۱۳- قاچاق گمرکی
۲۲۵	۲-۱۴- قاچاق اتومبیل
۲۲۷	۲-۱۵- قاچاق طلا و نقره
۲۲۹	۲-۱۶- قاچاق نوار ضبط صوت
۲۳۰	۲-۱۷- قاچاق ارز
۲۳۶	۲-۱۸- قاچاق اموال تاریخی و فرهنگی
۲۴۱	۲-۱۹- مجازات قاچاق
۲۴۳	۲-۱۹-۱- تعدد عنوان قاچاق و جرم خاص
۲۴۵	۲-۱۹-۲- میزان و نوع مجازات قاچاق
۲۵۰	۲-۱۹-۳- مجازات حمل کالای قاچاق
۲۵۳	۲-۱۹-۴- مجازات شروع در قاچاق
۲۵۳	۲-۱۹-۵- مجازات شرکت در قاچاق
۲۵۵	۲-۱۹-۶- مجازات معاونت در قاچاق
۲۵۶	۲-۱۹-۷- تعدیل مجازات
۲۵۸	۲-۲۰- دادرسی قاچاق
۲۶۰	۲-۲۱- سازمان اداری
۲۶۳	۳- قاچاق انسان

۲۶۴.....	۳-۱- قانون مبارزه با قاچاق انسان.....
۲۶۷.....	۳-۲- تعریف و ماهیت قاچاق انسان.....
۲۶۹.....	۳-۳- عنصر معنوی قاچاق انسان.....
۲۷۰.....	۳-۴- مجازات قاچاق انسان.....
۲۷۲.....	۳-۵- احکام قابل استنباط از قانون.....
۲۷۵.....	۴- اخلال در نظام اقتصادی.....
۲۷۶.....	۴-۱- عنصر قانونی و ابهامات آن.....
۲۸۱.....	۴-۲- مجازات ها.....
۲۸۱.....	۴-۲-۱- اسام مجازات ها.....
۲۸۲.....	۴-۲-۲-۱- مجازات اعدام و احکام آن.....
۲۸۵.....	۴-۲-۳- مجازات ضبط مال.....
۲۸۶.....	۴-۲-۴- مجازات شلاق.....
۲۸۷.....	۴-۲-۵- مجازات تنبیه.....
۲۸۸.....	۴-۲-۶- مجازات اشخاص حقوقی.....
۲۹۰.....	۴-۲-۷- مجازات شروع در جرم مجازات معاون و شریک جرم.....
۲۹۲.....	۴-۲-۸- ممنوعیت تعلیق و تخفیف مجازات.....
۲۹۳.....	۴-۳- مرجع رسیدگی به دعاوی.....
۲۹۵.....	۴-۴- مصادیق اخلال در نظام اقتصادی کشور.....
۲۹۶.....	۴-۴-۱- اخلال در نظام پولی و ارزی کشور.....
۲۹۸.....	۴-۴-۲- اخلال در نظام توزیع مایحتاج عمومی.....
۳۰۸.....	۴-۴-۳- اخلال در نظام تولید.....
۳۱۱.....	۴-۴-۴- حیف و میل اموال مردم.....
۳۱۳.....	۴-۴-۵- اخلال در نظام صادراتی.....
۳۱۷.....	۴-۴-۶- تأسیس، قبول، نمایندگی و عضوگیری در مؤسسات هرمی.....
۳۲۷.....	۵- جرایم بورس اوراق بهادار.....
۳۲۹.....	۵-۱- عنصر قانونی.....
۳۳۰.....	۵-۲- عنصر مادی.....
۳۳۱.....	۵-۲-۱- سوءاستفاده از اطلاعات نهانی و اسرار بورس.....
۳۳۴.....	۵-۲-۲- معامله اوراق بهادار.....
۳۳۵.....	۵-۲-۳- فریب در انجام معامله.....

۳۳۷	۵-۲-۴- انتشار آگهی یا اعلامیه پذیرهنویسی
۳۳۸	۵-۲-۵- ارائه، تصدیق یا استفاده از اطلاعات و اسناد غیرواقعی
۳۳۹	۵-۲-۶- فعالیت غیرمجاز بورس
۳۴۵	۵-۲-۷- سوءاستفاده از اوراق بهادار وجوه سپرده شده
۳۴۷	۵-۳- مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی
۳۴۸	۵-۴- مقررات شکلی
۳۵۳	۶- جرایم مالیاتی
۳۵۴	۶-۱- عنصر قانونی
۳۵۵	۶-۲- عنصر مادی
۳۵۶	۶-۱-۱- عدم وصول مالیات‌ها
۳۵۶	۶-۲-۲- تخلف، تنظیم اسناد رسمی
۳۵۷	۶-۲-۳- اسناد به‌مدارک غیرواقعی
۳۵۸	۶-۲-۴- عدم وصول مالیات عرضه کالا و خدمات
۳۵۹	۶-۳- عنصر روانی
۳۶۰	۶-۴- مجازات
۳۶۲	۶-۵- دادرسی جرایم مالیاتی
۳۶۴	۶-۶- مراجع حل اختلاف مالیاتی
۳۶۹	فهرست منابع
۳۷۳	ضمائم

مقدمه ویرایش دوم

قبل از آغاز سخن دربارهٔ مباحث حقوق جزای اقتصادی، چند مطلب به عنوان مقدمه براساس شیوهٔ پیرینه در تدوین کتاب‌های تخصصی، تقدیم می‌گردد:

جهان به رغم توبه و تاملی که در همهٔ زمینه‌ها و به‌ویژه زمینهٔ اقتصادی دارد، در حال کوچک شدن و تبدیل به دهک‌های در ظاهر کم‌حجم و در باطن لایتناهی است و شاید بتوان گفت که در حال جای گرفتن دجیتر کوچک به نام کامپیوتر یا لب‌تاب است. دانش «نانو فن‌آوری» قصد دارد تمامی رموز سستی اکوف کند و تا آنجا که ممکن است همهٔ اشیاء و کارها را کوچک نماید همچنان که کامپیوترهای غول بکر تبدیل به رایانه‌های شخصی به اندازهٔ یک کتاب شده و همان کار را با کیفیت بهتری انجام می‌دهد. علم حقوق نیز باید در این دوران که «انقلاب علمی» نام گرفته است، همگام با تحولات جامعه تحول پیدا کند. یکی از مصادیق تحولات، تحول اقتصادی است که برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌های جدیدی برای آن وضع شده و این برنامه‌ها نیاز به حمایت کیفری دارد. سیاست جنایی در زمینه‌های تقنینی، قضایی و اجرایی باید متناسب با برنامه‌ها و سیاست‌های اقتصادی باشد وگرنه اقتصاد به در جنبهٔ جهانی و چه در جنبهٔ داخلی پشتیبان شایسته‌ای نداشته و شکست می‌خورد. این امر و به در نظام حقوقی و اقتصادی کشور ما از اهمیت بیشتری برخوردار است زیرا بسیاری از استبدادهای شرعی فقها در زمینه‌هایی همچون ربا با آنچه که در عمل وجود دارد و اقتصاد جهان بدون آن، توان زنده ماندن ندارد، سازگار نیست و سیاست‌گذاران در حیرتند که به‌عنوان مثال، برای پیوستن به سازمان تجارت جهانی چه موضعی اتخاذ نمایند؛ در مقابل چک‌های برگشتی که به بالاترین آمار خود در تاریخ اقتصاد ایران رسیده است چگونه رفتار کنند؛ فتوای فقها در مورد بهره را چگونه عملی سازند چگونه با بی‌حجابی توریست‌های خارجی که می‌تواند آینده اقتصادی کشور را زیر و رو کند، برخورد نمایند و ده‌ها مسأله دیگر که هماهنگی نظام اقتصادی ما با سایر نظام‌های اقتصادی را که به سوی وحدت پیش می‌روند، مشکل می‌سازد. دولت‌های غربی در

تلاش هستند تا کشورهای در حال توسعه را همچنان ضعیف نگه دارند و این کشورها نیز به دلیل فقدان پشتوانه محکم علمی و یا خودباختگی در مقابل کشورهای متمدن به تقلید از فرامین آنها اکتفا می‌کنند. اما دولت جمهوری اسلامی ایران ادعای نظام اقتصادی مستقلی را دارد که دارای پشتوانه علمی است و البته به دلیل مغایرت با بقیه نظام‌ها در عمل با مشکلاتی روبه‌روست به‌ویژه اینکه امکان متحد نمودن این نظام و بقیه نظام‌ها وجود ندارد زیرا تفاوت‌های مبنایی با یکدیگر دارند.

جرایم اقتصادی نیاز به تحقیقی مستقل و قانون ویژه دارند

با توجه به اهمیت این موضوع بسیاری از کشورها در سیاست جنایی خود به این نتیجه رسیده‌اند که قواعد کلی و مقرراتی که در لایه‌های قوانین ماهوی و شکلی عمومی مانند قانون جزا و قانون آئین دادرسی بیان شده است برای حفظ کیان اقتصادی آنها، کفایت نمی‌کند. بنابراین قوانین مستقل و خاصی را وضع کرده‌اند که یکی از آنها «قانون جرایم اقتصادی» است. این قانون وظیفه دارد تعریف دقیق و کاملی از جرایم اقتصادی ارائه دهد و مصادیق آن را مشخص نماید و احکام آن را با توجه به نظام اقتصادی حاکم، تبیین کند. تا سرمایه‌گذاران با آگاهی و احساس امنیت کامل در این سرمایه‌گذاری کنند. بخشی از این مسؤولیت بر دوش حقوق دانان و دانشگاهیان است تا مبنایی متوسل و نظری قانون جرایم اقتصادی را مورد بحث و بررسی علمی قرار داده و در اختیار سیاست‌گذاران قرار دهند. بسان هر موضوع حقوقی، اولین و مهم‌ترین منبع تحقیقات برای بررسی جرایم اقتصادی، قانون است که در اکثر کشورها، قانون جداگانه‌ای وجود ندارد تا مبنای بحث قرار گیرد بلکه مقررات مربوط به جرایم اقتصادی به صورت پراکنده در قوانین متفرقه بیان شده است. به رغم این که بحث جرایم اقتصادی بحث جدیدی نیست، تحقیق مستقلی هم در این زمینه صورت نگرفته است. در نتیجه، فقدان منبع تحقیق نیز دشواری کار را دوچندان می‌سازد و محققان باید به منابع خارجی مراجعه کنند.

حقوق جزای اقتصادی یکی از شاخه‌های حقوق جزای اختصاصی است

حقوق کیفری اقتصادی نیز در حقیقت بخشی از جزای اختصاصی است بنابراین بحث درباره مصادیق جرایم اقتصادی و ارکان این جرایم و مجازات آنها، بخش مهمی از حقوق کیفری اقتصادی است. اما با توجه به این که جرایم اقتصادی تابع احکام و مقررات عمومی هستند برخلاف نوشته‌های مربوط به حقوق جزای اختصاصی که تک‌تک جرایم را مورد بررسی قرار می‌دهند، در اینجا مناسب است قواعد عمومی جرایم اقتصادی را مورد بررسی قرار داده و

مقررات اختصاصی هر جرم به محل خود واگذار شود همان گونه که برخی از مصادیق جرایم اقتصادی مانند جعل، ارتشاء، مواد مخدر - با این فرض که جرم اقتصادی تلقی شوند - در مباحث حقوق جزای اختصاصی مورد بررسی قرار می گیرند. بر این اساس عمده مباحث ما درباره قواعد عمومی جرایم اقتصادی است مانند معنا و مفهوم جرایم اقتصادی، ارکان جرایم اقتصادی، شروع، معاونت و شرکت در جرم، مسئولیت کیفری در جرایم عمدی و غیرعمدی، سیاست کیفری، نظام مجازات ها برای مجرمان اقتصادی، تأثیر نظام های اقتصادی بر جرایم اقتصادی، مسئولیت اشخاص حقوقی و ...

رشد اقتصادی، جنبه های مثبت زیادی دارد اما همواره افرادی سودجو وجود دارند که تلاش می کنند از در فساد، نهایت سوءاستفاده را بنمایند. در کنار عبارت زیبا و دلربای «شکوفائی اقتصادی» عبارت کریه «فاسد اقتصادی»، خاطر دوست داران عدالت را آزرده می سازد. زشتی این عمل زمانی دوچندان می شود که با عبارت های زشت تری همچون «دانه درشت ها» همراه شود زیرا دانه درشت ها به خاطر ضرر زمانی که امین اموال دولتی قرار گرفته باشند، معمولاً افراد بانفوذ و قدرتمندی هستند که تعقیب آنها، کار آسانی نیست.

چند سالی است که مبارزه با مفاسد اقتصادی جزء شعارهای اساسی مسئولان عالی نظام جمهوری اسلامی ایران، قرار گرفته است و اقدامات مهمی از نظر تقنینی و قضایی صورت گرفته و رؤسای سه قوه، مأموریت تشکیل ستاد عالی مبارزه با مفاسد اقتصادی را پیدا کرده اند. مردم هرگاه خبری از تعقیب و محاکمه و محکومیت برخی از مسئولان اقتصادی می شنوند، از اعماق وجودشان خوشحال می شوند و البته از جامعه ای که ادعای برخورد با راه رادمردی بزرگ همچون حضرت علی (ع) را دارد، چنین انتظاری می رود. او به عنوان خدای عادل، که تمامی بیت المال در اختیار وی بود، زندگی ساده ای داشت که با زندگی اشخاص فاسد قابل مقایسه بود و اجازه دست درازی هیچ یک از دولتمردان به بیت المال را نمی داد و به جای سرخس و دانه، سیخ داغ در دست برادر خودش که متقاضی پولی از بیت المال بود، می گذاشت و زمانی که با لباس کهنه و ظاهری فقیرانه زمامداری را بر عهده گرفت به صراحت اعلام نمود که ای مردم اگر زمانی که حکومت را تحویل می دهم لباسی مجلل تر و زندگی بهتری داشته باشم بدانید که به شما خیانت کرده ام. ای کاش حاکمان امروز نیز چنین بودند اما افسوس که هر روز اخباری از اختلاس های میلیاردی از کسانی به گوش می رسد که خود را دست پاک و با تقوی می دانند.

حقوق کیفری اقتصادی ضامن سیاست های اقتصادی است

اقتصاد هر کشوری، رکن مهم آن کشور می باشد بگونه ای که ارکان سیاسی، فرهنگی، علمی و

غیره بگونه‌ای وابسته به این رکن می‌باشند. در حال حاضر ملاک تقسیم‌بندی کشورها به «توسعه‌یافته و در حال توسعه و عقب‌افتاده» ملاک اقتصاد و رشد اقتصادی است؛ هر کشوری که ثروت بیشتری دارد، در سایر زمینه‌ها نیز پیشرفته‌تر است و تفکر مادی حاکم بر جهان، ثروت را عامل قدرت می‌داند. طبیعی است که توسعه اقتصادی نیاز به نظم و امنیت دارد و بخشی از ضمانت اجرای نظم و امنیت اقتصادی را حقوق کیفری تأمین می‌کند و از همین روی، ضرورت حقوق کیفری اقتصادی احساس می‌شود تا تولید و رقابت به صورت سالم و مشروع درآید و جلوی رقابت‌ها و درآمدهای نامشروع گرفته شود. متخصصان جرم‌شناسی و واکنش اجتماعی پس از سال‌ها تحقیق و تجربه نمودن نظریه‌های مختلف، دوباره به سوی مجازات‌ها که شعار مکاتب کلاسیک و مکاتب اولیه کیفری بود، رجعت کرده‌اند چرا که مجرمان اقتصادی، بیماری روانی و فیزیکی ندارند تا اصلاح و درمان برای بازداشتن آنها از ارتکاب جرم، کارساز باشد بلکه اهل خراب و کذب و سود و زیان هستند پس هزینه ارتکاب جرم باید آنقدر زیاد باشد که سودی از آن برآید. برعکس صاحبان سرمایه‌های پاک و حلال باید احساس آرامش و عدالت کنند و مطمئن باشند که رقباتی رانت‌خوار ندارند که با استفاده از فرصت‌های خاص، گردن آنان را می‌شکنند.

جرایم اقتصادی سابقه‌ای طولانی دارند

بسیاری از حقوق‌دانان جرایم اقتصادی را دارای جایگاه بالاتری در میان بقیه جرایم می‌دانند همان‌گونه که اقتصاد در حال حاضر جایگاه ویژه‌ای در تمدن بشری دارد. این ادعا به فرض آنکه صحیح باشد بدین معنا نیست که جرایم اقتصادی، جرایم جدیدی هستند بلکه بدین معناست که این جرایم همراه با پیشرفت تمدن، شکل جدیدی به خود گرفته‌اند پس جرایم اقتصادی سابقه‌ای طولانی دارند و از زمانی که زندگی اجتماعی شکل گرفته است جرایم اقتصادی نیز وجود داشته است منتها در دوران کنونی از آنجا که به اقتصاد، اهمیت زیادی داده می‌شود، جرایم اقتصادی نیز مورد اهتمام زیادی قرار گرفته است.

جرم‌انگاری یا جرم‌زدایی از جرایم اقتصادی

در مورد جرم‌انگاری تخلفات اقتصادی یا جرم‌زدایی از آنها به‌ویژه در صحنه جهانی و بین‌المللی، اختلاف نظر جدی وجود دارد. کسانی که طرفدار جرم‌انگاری هستند، چنین استدلال می‌کنند که جرم‌زدایی از آنها سبب تشویق افراد سودجو به فعالیت‌های نامشروع و رقابت‌های غیرسالم است و طیف وسیعی از مردم، قربانی منافع اقلیت می‌شوند. اما استدلال مخالفان، آن است که

جرم‌انگاری اعمالی همچون پول‌شویی، مانع سرمایه‌گذاری سرمایه‌داران می‌شود و از طرفی، زشتی این اعمال در حدی نیست که جامعه، مرتکبان آنها را سزاوار سرزنش و تنبیه بداند. به‌عنوان نمونه رشوه در عرف بین‌المللی، عملی متداول و رایج است و شرکت‌ها برای ترغیب خریداران خارجی به خرید کالاهایشان به آنها رشوه می‌دهند و حتی مبلغ رشوه در دفاتر آنها ثبت گردیده و جزء هزینه‌ها محسوب می‌شود. حال چگونه می‌توان این عمل را جرم دانست به خصوص که عمده آنها، جرایم قراردادی هستند و در شرع، سابقه ممنوعیت ندارند و حتی برخی از فقها مواردی همچون رشوه را که سابقه ممنوعیت شرعی دارد، منحصر در رشوه به قاضی نموده‌اند البته باید توجه داشت که استفاده از حقوق کیفری و مجازات برای تضمین امنیت اقتصادی، آخرین راهکار است و کسانی که مدافع جرم‌انگاری تخلفات اقتصادی هستند به‌صورت مطلق، آن را تحریم نمی‌کنند بلکه شرط استفاده از حقوق جزا، آن است که هیچ راهکار دیگری وجود نداشته باشد یا راهکارهای دیگر، کافی نباشد بنابراین تا زمانی که می‌توان از راه‌های غیرجزایی استفاده کرد، نمی‌توان به سراغ راه‌های کیفری رفت. در برخی موارد تخلفات جزئی و خصوصی هرگز به حمایت کیفری دارد به‌عنوان نمونه ضمانت اجرای وجدانی و درونی، نمی‌تواند شوهر را مجبور به پرداخت نفقه همسرش کند بنابراین ضمانت اجرای کیفری برای آن در نظر گرفته شده است. این مورد جنبه استثنائی دارد و رویه سازمان ملل و اتحادیه‌های منطقه‌ای و حتی قوانین داخلی، بیان است که جرایم مهم مانند پول‌شویی و قاچاق مواد مخدر را جرم‌انگاری می‌کنند. اما تخلفاتی همچون گران‌فروشی یا عدم رعایت بهداشت از ضمانت اجرای اداری برخوردار بوده و در نهادهای تنفی مانند سازمان تعزیرات حکومتی تحت تعقیب قرار می‌گیرد. استفاده از حقوق کیفری، سنگینی را در پی دارد از قبیل دخالت پلیس و دستگاه قضایی و مجازات و سوء پیشینه کیفری و محرومیت از حقوق اجتماعی که تنها در صورت عدم توفیق ضمانت اجرای مدنی باید مراد استفاده قرار گیرد.

اهداف مجازات جرایم اقتصادی

ضمانت اجرای کیفری، سه هدف عمده دارد: یک هدف، ایجاد رعب و وحشت و تنبیه کسانی است که مرتکب تخلفات اقتصادی می‌شوند. هدف دوم، حمایت از مردم و قربانیان جرایم اقتصادی است و حتی ممکن است از متهمان نیز در مقابل دولت، حمایت کند تا از دادرسی عادلانه‌ای، بهره‌مند شوند. هدف سوم، تعیین ارزش‌ها و ضد ارزش‌هاست زیرا هر عملی که جرم‌انگاری شده و ممنوع می‌گردد به معنای آن است که عملی ضد ارزشی است پس مردم آگاه می‌شوند که چه فعالیت‌هایی مجاز است و از چه فعالیت‌هایی باید دوری کنند. هدف توصیفی

حقوق جزا بسیار مهم است زیرا اکثر جرایم اقتصادی، جرایم طبیعی و سنتی نیستند بلکه قراردادی و موضعی هستند و قانون‌گذار به خاطر شرایط خاصی، آنها را جرم‌انگاری می‌کند. پس باید لیست این جرایم برای مردم، آشکار باشد چراکه زشتی این جرایم، ذاتی نیست و در درجه‌ای نمی‌باشد که برای مردم، ملموس باشد. نمونه بارز آن، اتهام جنجال‌برانگیز پسر کوفی عنان دبیرکل وقت سازمان ملل به ارتشاء بین‌المللی در جریان «نفث به جای غذا» بود؛ رشوه بین‌المللی، امری متعارف بود و گروهی، جرم‌انگاری آن را امری سیاسی تلقی می‌کنند زیرا رشوه در قوانین داخلی آمریکا، جرم بود و شرکت‌های آمریکایی به خاطر ممنوعیت رشوه، توان رقابت و جذب مشتری را نداشتند در حالی که شرکت‌های اروپایی رشوه می‌دانند و کارهای خود را به فروش می‌رسانند بنابراین دولت آمریکا بر نهادهای بین‌المللی فشار آورد تا رشوه، ممنوع سازند اما قوانین کیفری باید با سنت و رویه موجود، مطابقت داشته باشد وگرنه به موازات مخالفت قرار می‌گیرد و این امر در نظریه‌های جرم‌شناسی واکنش اجتماعی، عاملی جرم‌زا نمی‌شود.

جرایم اقتصادی ماهیت بین‌المللی دارند

جرایم اقتصادی، نقض سیاست‌های برنامه‌های اقتصادی یک کشور محسوب می‌شود و کشورهای مختلف دارای سیاست‌ها و برنامه‌های متفاوتی هستند. حتی در یک کشور، ممکن است در یک زمان خاص، سیاست خاص وجود داشته باشد و در زمان دیگری، سیاست خاص دیگری حکم‌فرما شود پس جرایم اقتصادی، جرایم طبیعی نیستند بلکه وضعی و قراردادی هستند. این جرایم از نظر مرتکب، از نظر ارکان و عناصر تشکیل دهنده جرم، از نظر شرایط و اوضاع و احوال حاکم بر یک کشور و عوامل دیگر از جرایم عادی متمایز می‌شوند و ماهیت پیچیده‌ای پیدا می‌کنند. این ویژگی‌ها بررسی جرایم اقتصادی از نظر جرم‌شناسی را مشکل می‌سازد زیرا جرم‌شناسی، علمی جهانی است که حد و مرز ندارد و همان‌گونه که علم پزشکی، اختصاص به یک کشور و منطقه خاص ندارد، جرم‌شناسی نیز همین ویژگی را دارد. در جرم‌شناسی اصطلاح «بقیه سفیدها» از اصطلاح «جرایم اقتصادی» کاربرد بیشتری دارد زیرا مرتکب جرم از نظر این رشته، مهم‌تر از جرم است.

حقوق جزای اقتصادی اهمیت زیادی دارد

گرچه در نظام حقوقی ما، قانون مستقلی برای جرایم اقتصادی وجود ندارد اما این امر حکایت از بی‌توجهی به این جرایم ندارد. در سال‌های اخیر با تصویب قوانینی همچون قانون

امور گمرکی در سال ۱۳۹۰ و قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز در سال ۱۳۹۲، تحولات خوبی در زمینه جرایم اقتصادی صورت گرفت و قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و قانون آئین دادرسی کیفری ۱۳۹۴ نیز مقرراتی را در مورد جرایم اقتصادی وضع کردند، ماده ۵۷ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز به صراحت جرم قاچاق را جرم اقتصادی اعلام نمود و در مورد قاچاق‌های عمده، سخت‌گیری‌های زیادی صورت گرفته است. جرایم اقتصادی و مطالعه آنها در کشور ما اهمیت فراوانی دارد و باید این رشته حقوقی نیز به صورت ویژه مورد توجه قرار گیرد زیرا قوانین متفرقه فراوانی در رابطه با قاچاق کالا، قاچاق انسان، قاچاق مواد مخدر، بورس، گمرک و ... وجود دارد که در نوشته‌های حقوقی کمتر مورد توجه قرار گرفته و باید به شکل نظام‌مندی در این باره در حال حاضر که عدالت‌خواهی، شعار دولت و قوای حاکم بر کشور است مبارزه با جرایم اقتصادی اهمیت زیادی پیدا کرده است زیرا تحقق عدالت کیفری نیاز به توجه ویژه به این جرایم دارد. کشور ما در حال حاضر ارتباط گسترده‌ای با بخش‌های اقتصادی خارجی دارد و شکوفایی اقتصادی، زمینه را می‌دهد که امنیت اقتصادی به‌ویژه در بخش سرمایه‌گذاری خارجی وجود داشته باشد. به این امر نیز عامل مهمی برای توجه به حقوق کیفری اقتصادی می‌باشد. عامل دیگر، اهمیت حقوق اقتصادی، پرورش نیروی انسانی متخصص در زمینه تعقیب، تحقیق و دادرسی این جرایم است. آموزش رشته‌های موجود حقوق کیفری، پاسخگو نیست و باید دروس جدیدی با تفصیل‌های نو در برنامه دوره‌های تحصیلی دانشگاهی قرار گیرد. آمار بالای جرایم اقتصادی و تحول جرایم کیفری و تغییر به سوی ارتکاب جرایم جدید، عامل دیگری برای لزوم توجه به حقوق جزای اقتصادی می‌باشد. درآمدهای سرشاری که از جرایم اقتصادی بدست می‌آید موجب وسوسه مجرمان گردیده و آمار جرایم را افزایش می‌دهد اما باید توجه داشت که این درآمدها به قیمت جان و فساد و اقتصاد ملت‌ها تمام می‌شود. بنابراین برای حفظ هویت فرهنگی و نیروی انسانی باید با تمام قوا به مبارزه با این جرایم پرداخت. مبارزه با جرم تنها با مقابله فیزیکی صورت نمی‌گیرد بلکه علمای حقوق باید با تفکر و تأمل به غنای مباحث علمی حقوق جزای اقتصادی و جرم‌شناسی آن، همت گمارند به خصوص که پیچیدگی ارتکاب جرایم، مبارزه با آنها را دشوار می‌سازد. علاوه بر تلاش‌های داخلی باید همکاری‌های بین‌المللی نیز صورت گیرد همچنان که جرایم اقتصادی در حال حاضر، نگرانی جامعه جهانی نیز می‌باشد. اگر مقررات مشابهی در همه کشورها وجود نداشته باشد، همین امر گریزگاهی برای مرتکبان جرایم اقتصادی خواهد بود همچنانکه در حال حاضر نیز از خلاءهای قانونی، سوءاستفاده‌های زیادی می‌کنند.

همکاری بخش خصوصی، ضرورت دارد

قسمت عمده‌ای از اقتصاد کشورها در دست بخش خصوصی می‌باشد بنابراین بهبود وضع اقتصادی کشور تنها در توان دولت‌ها نیست و بخش خصوصی نیز باید در این زمینه فعال شود. در سطح جهانی، گروه‌هایی به صورت NGO در مبارزه با مفاسد اقتصادی، نقش‌آفرینی می‌کنند مانند سازمان (International Transparency: IT) که در سال ۱۹۹۳ در شهر برلین آلمان توسط مدیران سابق بانک جهانی تشکیل شده است. این سازمان به افشاگری مفاسد حاکمان کشورهای جهان سوم می‌پردازد که سرمایه‌های کشور خود را غارت کرده و در کشورهای خارجی سرمایه‌گذار، می‌کنند. یکی از فعالیت‌های مؤثر این سازمان، رتبه‌بندی کشورها از نظر فسادهای مالی و اعتباری است. افکار عمومی است. همچنین سازمان GAFI: Le Group d'Action Financière sur Le blanchiment des Capitaux در سال ۱۹۸۹ توسط رؤسای دولت‌های G7 یا گروه کشورهای صنعتی جهان و روسیه به صورت خصوصی تشکیل گردید تا به مقابله با تفسیر سرمایه‌ها و پول‌شویی اقدام کند. این سازمان تاکنون چندین توصیه‌نامه به تصویب رسانیده و هدفش آن است که از طریق همکاری با دولت‌ها و بانک‌ها، عرصه را بر مفسدان اقتصادی تنگ سازند. جامعه مدنی در زمینه اخلاقی کردن جامعه و فعالیت‌های اقتصادی می‌تواند گام‌های مؤثری در مبارزه با جرایم اقتصادی بردارد.

در این نوشتار، مطالب حقوق کیفری اقتصادی، طی دو بخش مورد مطالعه قرار می‌گیرد؛ بخش اول مربوط به قواعد عمومی حقوق کیفری اقتصادی است که احکام عمومی و مشترک جرایم اقتصادی را بیان می‌کند و بخش دوم دربارهٔ مصادیق مجرمات است. برایم اقتصادی سخن می‌گوید.

دکتر عباس زراعت

عضو هیأت علمی دانشگاه کاشان